

Məmmədova Tinatin İsabalı qızı ⁷

ZƏLİMXAN YAQUBUN “HÜSEYN SARACLI” DASTAN POEMASI

Xalq şairi Zəlimxan Yaqub (1950-2016) müasir Azərbaycan şeirinin görkəmli nümayəndələrindən biridir. O, şeir və sənət aləminə keçən əsrin 60-cı illərinin sonlarında gəlmiş, az bir müddət ərzində xalq ruhunun və mədəniyyətinin tərənnümünə həsr olunan poetik nümunələrlə oxucuların və ədəbi ictimaiyyətin dərin rəğbətini qazanır. Bir qələm şairi kimi onun yaradıcılığında şəxsiyyət – insan, onun mədəni dünyası, özünü axtarış təkamülü aparıcı mövzu istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşir. Bir əlamətdar cəhət də odur ki, şairin ilk yaradıcılıq nümunələrində bu məziyyət özünü qabarıq nümayiş etdirir: “Ədəbi fəaliyyətə 1960-cı ildə “Qələbə bayrağı” rayon qəzetində çap etdirdiyi “Şota Rustaveliyə” adlı şeirlə başlamışdır” - məlumat-xarakterli qeydlər də bunu əyani surətdə təsdiqləməkdədir. Xalq taleyi, onun mədəni-əxlaqi dünyasına məxsus ən incə mətləblər şairin yaradıcılığının əsas ideya-bədii qaynaqları sırasındadır. Bu doğru qənaətdir ki: “Zəlimxan Yaqubun poeziyasında milli dəyərlərin unudulmasına, etinasızlığa, biganəliyə qarşı bir üsyan var. Bu şeirlərin poetik gücü bir də ona görə effektiv təsir bağışlayır ki, onlar şairin öz əxlaqından, düşüncə və zəkasından, mədəniyyətindən qidalanır”.

Zəlimxan Yaqub mənsub olduğu etnosun varlığını, əbədiyaşarlığını təcəssüm etdirən anlayışları özünün şeirlərində şair fəhmi və istedadı ilə yüksək, ideallar səviyyəsinə qaldırdığı kimi, belə bir missiyanı epik irsində - poemalarında da əsas münasibət və tərənnüm obyektinə çevirməyə nail olur. Əlamətdar haldır ki, şair milli varlığı və düşüncəni özündə əks etdirən xüsusiyyətləri yalnız məhdud və mücərrəd halda təqdim etmək yolu tutmur, məsələn, o, xalq anlayışını, təsəvvür və adət-ənənəsini daha real və təbii boyalarla təsvirə gətirəndə ona alternativ və adekvat anlayışlardan sənətkarlıqla yararlanmağa müvəffəq olur. Bu, xalqın bağrının, ürəyinin başında gəzdirdiyi sazdır. Saz sadəcə olaraq bir musiqi aləti kimi şairi düşündürmür, saz həm də xalqın danışan dili, dərdlərinin, qayğılarının tərcümanı, dar gündə, böyük mübarizə və döyüş meydanlarında düşmən üzərinə atılan igidləri zəfərə və qalibiyyətə sövq edən xalqla bərabər bir anlayış səviyyəsinə qaldırılır. Saz-söz Zəlimxan Yaqubun əsas ilham qaynaqlarından biridir. Zəlimxan Yaqubun yaradıcılığında aşiq şerinin oynadığı rolu akademiklə Həbibbəyli belə səciyələndirir: “Aşiq ədəbiyyatı üstündə köklənən Zəlimxan Yaqub həttə ədəbiyyatımızda ilk dəfə olaraq ayrı-ayrı saz havalarına onların ruhuna uyğun olan şeirlər yazmışdır”.

Zəlimxan Yaqub sənətini yeni və baxımlı edən cəhətlərdən biri də şifahi xalq ədəbiyyatına məxsus olan dastan yaradıcılığının yazılı ədəbiyyata gətirilməsidir. Şair “Hüseyn Saracılı dastanı” ilə yazılı ədəbiyyatda novatorluq edərək ona şifahi ədəbiyyat üçün səciyyəvi olan ənənəvi dastan yaradıcılığını bəxş etmişdir. O, bir qədər də irəli gedərək bu yaradıcılıq növünü nəzmə çəkməklə oxuculara təqdim etmişdir. Zəlimxan Yaqubun epik poeziyasının böyük bir hissəsini dastan motivli əsərlər təşkil edir. “Qurtuluş dastanı”, “Yunus İmrə dastanı”, “Böyük ömrün dastanı”, “Hüseyn Saracılı dastanı”, “Əlli yaşın dastanı” və bu qəbildən olan digər epik yaradıcılıq nümunələri heç də şifahi şəkildə yaranan eyniadlı əsərlərin yazılı variantı deyildir. Onlar fərdi poetik xarakterə əsaslanan orijinal yazılı ədəbiyyat nümunələridir. Ancaq xalq ədəbiyyatında olduğu kimi burada da bədii axtarış obyektini xalq həyatı və onu düşündürən məsələlərdir.

Belə bir janrdə qələmə alınan nümunələr içərisində 2006-cı ildə qələmə alınan “Hüseyn Saracılı dastanı” (dastan-romanı) özünün quruluşu, mövzu və ideya-bədii xüsusiyyətləri ilə seçilir. Şair yaradıcılığında dastan yaratmaq ənənəsinə həvəs və marağın oyanmasını on üç cildlik “Əsərləri”nə yazdığı on sözdə belə izah edir: “Ömrümün uşaqlıq çağlarından böyük sənətkarların danışdığı dastanları yaddaşıma köçürməyim, o dastanların qəhrəmanlarına bənzəmək həvəsim sonralar mənə o imkanı verdi ki, “Saz”, “Yunus Əmrə”, “Ələsgər”, “Aşiq Hüseyn Saracılı”, “Ədəbiyyət”, “Peyğəmbər” kimi lirik-epik əsərlər, dastanlar yaratdım. Əgər vaxtilə çox böyük təsir gücünə, dilgözüllüyünə malik olan dastanları qəlbimə, ruhuma köçürməseydim, məndə zərrə qədər şübhə yoxdur ki, yuxarıda adını çəkdiyim əsərlərin heç biri dünyaya gəlməzdi”. Əsər ulu Borçalı mahalının ünlü sənətkarı aşiq Hüseyn Saracılıın həyatı, yetişdiyi mühit, ailə, el-oba çevrəsi, aşılıq sənətinin incəliklərinə yiyələnmək məharəti, ən nəhayət, sənətinin zirvəsində böyük ad-san, şöhrət qazanması təbii və inandırıcı boylarla nəql olunur. Dastan poetikasının bütün elementlərini özündə əks etdirən əsərin başlanğıcının ənənəvi ustadnamə ilə açılması belə bir həqiqətdən soraq verir. Ustadnamə, şübhəsiz ki, Hüseyn Saracılıdan da verilə bilərdi, ancaq Zəlimxan Yaqub özünün bu qəlibləşən janrın tələblərinə tam şəkildə cavab verən yaxşı bir nümunəsini təqdim edir.

Körpə vaxtı bir beşiyə sığırsan,
Cavan vaxtı dünya sənə dar gəlir.
Bivəfadi, bel bağlama ömrə sən,
Aylar keçər, qış yetirər, qar gələr.

Əyilməyə qoymayasan işini,
Sındırasan ehtiyacın dışını,
Nizam olmaq tez ucaldar kişini,
Hardan gəlsə əllərində var gələr.

Qılınc ensə, qalxan olmaz hər sinə,

⁷ AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, fil.f.d., dosent.

Oğulsansa çətin günə gər sinə,
Ay Zəlimxan, iş dönəndə tərsinə,
Nə dost çatar, nə imdada yar gələr.

Əsərin nəsrə olan parçalarının təhkiyəsi çox mükəmməldir. Dili son dərəcə səlis və rəvandır. Həmin hadisələrin təsviri nəzmlə verilsə, bəlkə də, əsərin dilində xoşagəlməz bir yorğunluq yaranardı. Poemanın yazılmasında dastançılıq ənənəsinə kifayət qədər əməl edilib. Əsər üç ustadnamə ilə başlayır. Sonra isə müəllif buta almanı xatırladan yuxu görür. Bu əsərin yazılması üçün şair ustad aşığın özündən xeyir-dua alır. Əsər boyu müəllifin obrazını da müşahidə etmək olur. O, bəzən qəhrəmanı ilə həmsöhbət olur və ona həyatı suallar verir. Elə ilk sualları da aşığın keçmişinə işıq salır. Aşıq bu qədər dərddli olmasının səbəbini on yaşı olarkən atası Qurban ağanın Saraçlının Yuxarı başında, Qaraqayanın döşündə, Qalxma arxının üstündə şura hökuməti tərəfindən rus beşaçılanı ilə güllələnməsi ilə izah edir. "Qurban kişinin ölümündən üç gün sonra hökumətdən kağız gəlir ki, onu güllələmək olmaz, bağışlamaq lazımdır". Bu epizodlarla keçən əsrdə mövcud quruluş tərəfindən xalqımızın başına gətirilən haqsız müsibətlərin iç üzünü göstərilir. Qərarı verilməmiş icrası həyata keçirilən məqsədyönlü qətlərin məramı aydınlaşdırılır. Hüseyn Saraçlının atasının dostu Tomarri Qurban kişigilə Cücəkəndə getməsi və onun qızı Şahsənəmə vurulması ilə əsərin razıyazkası başlayır. Onun qızla əhdi-peyman bağlayıb anasına bu xəbəri çatdırması ilə əsərə diyyin vurulur. Anası ona bildirir ki, bu sevdə elə atasının da uşaqlıq arzusu olub. Ata qəbrindən xeyir-dua alıb nişan edirlər. 37-ci ilin fəlakətləri onları iki il nişanlı qalmağa məcbur edir. Evləndikdən sonra üç oğulları, üç qızları olur.

Bundan sonrakı bölümə yenə müəllif yuxusunda iki dəfə aşığı görür. Ona verilən suallar və alınan cavablar türkün taleyindən narahatlığı əks etdirir. Bu hissədə çoxlu türk torpaqlarının adları çəkilir və onların indiki durumundan gileylər verilir. Bununla yanaşı, bir çox ustad aşıqların, kəndlərin, xalq oyunlarının, milli yeməklərin, yol-izlərin adları çəkilir, onları qorumağı türklüyü qorumaq kimi xarakterizə edir. Həm də Hüseyn Saraçlıyla bir çox başqa aşıqlar arasında olmuş əhvalatlar milli nümunə kimi təqdim olunur. "Aradan 27 il keçib, mən niyə bu xatirəyə qayıtdım? Qayıtdım ona görə ki, köhnə kişilərin kişi xarakteri var idi". Ümumiyyətlə, poemada Hüseyn Saraçlı ilə bağlı bir çox əhvalatlara yer verilmişdir. Onunla birgə digər sənətkarlarımız haqqında da ibrətəməz bilgiler əlmiş oluruq. Poemanın əsas leytmotivi Borçalıdan olan aşığın təmsalında Borçalının aqibətinə nəzər salmaqdır. Hüseyn Saraçlıdan sonra o mahalın necə yoxluğa doğru getməsinin kədərinə əks etdirməkdir. Əslən Borçalıdan olub, sonralar didərgin həyatı yaşayanların da obrazı yaradılır. "Günlərin bir günü belə bir məktub İstanbuldan - Qul Mehdidən gəldi. Aydın oldu ki, onun şairliyi də var. Özü də şair Nəbinin eloğlusudu, Faxralı kəndindəndi. Hasannılardandı. İkinci Cahan savaşında almanlara əsir düşüb, öz xilas yolunu Türkiyədə tapıb". Hüseyn Saraçlı tezəcə Qul Mehdinin məktubuna cavab yazsa da, məktub yalnız onun məzarı üstündə oxuna bilər. Poemada aşığın haqq aşığı olmasına işarə edən çoxlu haşiyələr var. Onlardan biri də belədir. Aşıq Lök Candarına toya gedərkən yolda bir insanla rastlaşır. Həmin adamın qatil olduğunu və keçirdiyi hissləri anlayır. Gedib toya çatarkən bəlli olur ki, qatil elə həmin aşığı toyunu eləməyə gəldiyi oğlanı öldürübmiş. Əsərdə Hüseyn Saraçlının müxtəlif bölgələrə səfərlərindən və orda qazandığı hörmətlərdən də bəhs edilir. Onun Aşıq İslam Ərdənərlə Borçalıda görüşü vətəndən didərgin düşənlərin vətənə dönüşünün simvolu kimi verilib. Təbrizin cəngavər aşığı Aşıq Hüseyn Cavanla Gəncədəki görüşü Təbriz həsrətini, vətənin parçalanmasını ifadə edir. Dərələyəzdə İbrahim kişinin bir həftə saz-söz məclisinin qonağı olması, Sərraf Qasımla dəyişmələri bütövlük rəmzi kimi xarakterizə olunub. Bunların içərisində ən təsirli səfər Qazaxıstan səfəridir. Otuzuncu illərdə Füzuli rayonunun Kərimbəyli kəndindən sürgün edilənlər haqqında ayrıca poeması olsa da, bu əsərdə də həmin məsələyə toxunulub. Əskiparadan sürgün edilən Bimar Mehralı adlı şairlə olan əhvalat repressiya illərinin bütün acınacaqlı anlarını göz önünə gətirir. Mehralının butası olan Gülnara elçi gedirlər. İki il sonra onlar aşığı Qırğızıstana oğullarının sünnet toyuna çağırırlar. Aşıq da uşağın adını Vətən qoyur. Aşıq qayıdandan altı ay sonra Bimar Mehralı ona məktub göndərir. Məktub Hüseyn Saraçlıya yetişəndən bir həftə sonra Bimar ayrılığa dözə bilməyib ölür. Poemada Hüseyn Saraçlı ilə bağlı əhvalatlar qələmə alınarkən, məqamı gəldikcə digər sənətkarlarla bağlı epizodlar verilir. O, bütün şəyirdləriylə birgə Ağbaba mahalına qonaq gedir. Orda baş verən hadisələr söylənilərkən Aşıq Şenliyin Mehdixanların toyunda zəhərlənməsi hadisəsi də qələmə alınır. Eləcə də Faxralıda şair Nəbinin qəbrini ziyarət edərkən bir çox başqa sənətkarlar haqqında da bilgi əlmiş oluruq.

Əsərin final hissəsini Zəlimxan Yaqub "Kim idi Aşıq Hüseyn Saraçlı?" sualı ilə başlayır. Cavabı da özü verir ki, əslində onun kimliyi onun böyüklüyündə idi. Müəllif bu böyüklüyü belə qiymətləndirir. "Böyük sənət də özünü ağlayan, içinə enən, əslinə, kökünə qayıdan sənətdi". Sonluğa yaxın poemanın yazılmasının əsl səbəbinin faciələrimizin yaddan çıxarılması, mənəvi səfərbərliyə çağırış olduğu məlum olur. Aşığın 70 illik ömür yolunu qələmə almaqda şairin məramı əsl insan həyatı yaşayanların nümunə kimi dəyərləndirilməsidir. Aşıq 1987-ci ildə dünyasını dəyişsə də, şair onun qəbri üstə verdiyi sözə 20 il sonra əməl edir. Onun adına dastan bağlayır. "O mənim Şəmsim oldu, mən onun Mövlanası,- Aşıq Hüseyn Saraçlı" misraları ilə səmimi etiraflarını edir. Poemaya diqqətlə nəzər saldıqda sanki elmi tədqiqat təsiri bağışlayır. Hətta poemanı folklor toplusu da adlandırmaq olar. Əsərdə çoxlu atalar sözü və məsəllər, rəvayətlər, bayatılar işlədilməklə bərabər, bir çox aşığı havalalarının, aşıqların və sairə adları çəkilmişdir. Xeyli dastanların adlarına rast gəlirik.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov T. XX əsr Azərbaycan yazıçıları. Ensiklopedik-məlumat kitabı. Bakı, "Nurlar" Nəşriyyat – Poliqrafiya Mərkəzi, 2001, səh.957.2.
2. Nəcəfova M. Zəlimxan Yaqubun İstiqlal poeziyası. Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı, 2 cildə, I cild, Bakı, "Elm və təhsil"

- nəşriyyatı, 2016, səh. 237.
3. Həbibbəyli İ. Zəlimxan Yaqub sənətinin özünəməxsusluğu. Ədəbi şəxsiyyət və zaman, Əsərləri, 10 cildə, II cild, Bakı, "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2017, səh. 924.
4. Yaqub Z. Özün basdırdığın ağaca söykən. İki cildə, I cild, Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2010, səh. 111-112.
5. Yaqub Z. Zəlimxan nə yazsa, saz dilindədi. Özün basdırdığın ağaca söykən. İki cildə I cild, Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2010, səh. 181.
6. Turan A. Ön söz: "Dünnin işi deyil, Zəlimxan başdan gəlir", Özün basdırdığın ağaca söykən. İki cildə, I cild, Bakı, "Şərq-Qərb" nəşriyyatı, 2010

Xülasə

Elmi məqalədə o vaxt xalq şairi Zəlimxan Yaqub yaradıcılığında özünəməxsus yer tutan dastançılıq ənənəsinin orijinal nümunələrindən olan "Hüseyn Saraçlı dastanı"nın mövzusu, bədii ideyası və yaradıcılıq məsələləri açıqlanır. Ümumiyyətlə, bu paragraflarda Hüseyn Saraçlının həyatının ən mühüm məqamları və taleyini misal göstərmək olar. Aşiq dövrünün çevrəsini, zamanın məbədlərini, insan talelərinin qəm və iztirablarını ifşa edir, keçmiş əfsanəvi bir tarix kimi önəm verərək oxucunu (dinləyicini) keçmişlə üz-üzə qoyur. Bu müşahidələr tam aydın və konkret mənzərəni əks etdirmək gücünü nümayiş etdirir. Müəllifin "...folklordan birbaşa sitat yoxdur..." deməsi Zəlimxan Yaqubun yeni folklor mətninin yaradılmasında yaradıcılıq nailiyyətinin göstəricisi kimi aydın başa düşülür.

Açar sözlər: dastan, ozan, saz, poema, Hüseyn Saraçlı, Zəlimxan Yaqub

Zalimkhan Yagub's epic poem "Huseyn Sarachli".

Summary

In the scientific article describes the theme, artistic idea and creative issues of "Huseyn Sarachli's epos" which is one of the original samples of tradition of dastanism, occupying a unique place in the creativity of the national poet Zalimkhan Yagub. Generally speaking, in these paragraphs, Hussein Sarachli's most important moments of his life and his destiny are examples. The ashug exposes the circle of the circle, the temples of the time, the grief and anguish of the human destinies, and sets the reader (the listener) face to face with the past, giving importance to the past as a legendary history. These observations demonstrate the power to reflect a completely clear and concrete picture. The author's "... no direct quotation from the folklore ..." is clearly understood to be an indication of the creative achievement of Zalimkhan Yagub in creating a new folklore text.

Keywords: epic, ozan, saz, poem, Huseyn Sarachli, Zalimkhan Yagub

Эпическая поэма Залимхана Ягуба «Гусейн Сараджли».

Резюме

В статье рассказывается о теме, художественной идее и вопросах мастерства дастана "Гусейн Сараджли" - одного из оригинальных примеров традиции дастанства, занимающий уникальное место в творчестве народного поэта Залимхана Ягуба. Вообще говоря, в этих параграфах наиболее важными моментами его жизни и его судьбы являются примеры Хусейна Сараджли. Ашуг раскрывает круг круга, храмы времени, печаль и мучение судьбы человека и ставит читателя (слушателя) лицом к лицу с прошлым, придавая значение прошлому как легендарной истории. Эти наблюдения демонстрируют способность отражать совершенно ясную и конкретную картину. Авторская «... непрямая цитата из фольклора ...» явно понимается как свидетельство творческого достижения Залимхана Ягуба в создании нового фольклорного текста.

Ключевые слова: эпос, озан, saz, поэма, Гусейн Сараджли, Залимхан Ягуб.

RƏYÇİ: dos: E.Vəliyeva